

STO PEDESET GODINA MATICE HRVATSKE

DUBRAVKO JELČIĆ

(Zavod za književnost i teatrologiju HAZU, Zagreb)

UDK 061.236.3(4971.13)(091)

Stručni članak

Primljen: 9. VI. 1992.

SAŽETAK. Prije sto pedeset godina, u jeku hrvatskoga narodnog preporoda, godine 1842, osnovana je Matica hrvatska kao književno i znanstveno društvo sa zadaćom da promiče kulturne, književne i gospodarske, a preko njih i političke ciljeve mladoga, nacionalno probudenoga naraštaja hrvatskoga građanstva. Od tada pa do danas Matica hrvatska ostavila je neizbrisiv trag u hrvatskoj povijesti, sudjelujući u njoj na svim područjima javnoga života i dijeleći uvijek (zlu) sudbinu hrvatskoga naroda. Iako je najveći dio svoje djelatnosti ostvarivala kao naj-reprezentativniji hrvatski nakladnik, Matica hrvatska je u nekim razdobljima, stjecajem okolnosti, igrala i važnu političku ulogu, pa je često bila podvrgavana represijama protuhrvatskih vlasti, što je uvijek dovodilo do jačanja njezina ugleda u narodu. Zabranjena od 1972. do 1989, ona je oživjela s obnovom demokratskoga poretka, proširivši svoju organizaciju, mnogim ograncima, na područje cijele Hrvatske, a i nekih stranih zemalja u kojima živi mnogobrojno hrvatsko iseljeničtvo.

MATICA HRVATSKA, književno i znanstveno društvo, osnovano je u doba preporodnoga buđenja hrvatske nacionalne svijesti i konstituiranja moderne hrvatske nacije kao izraz težnje za nacionalnom emancipacijom i sa zadaćom da promiče kulturne, književne i gospodarske, a preko njih i političke ciljeve ilirskoga pokreta, tj. prve etape hrvatskoga narodnog preporoda. Ideja o formiranju ovako široko zasnovana narodnog društva dugo je zaokupljala prvake preporoda, a prvi ju je iznio Ljudevit Gaj 1829. u razgovoru s Janom Kollárom, pozivajući se na već postojeću Maticu srpsku u Pešti. Ali, kad je sljedeće godine u Pragu osnovana i Matica češka, zamisao preporoditelja dobila je nove poticaje, pa je na sjednici Ilirske čitaonice 7. ožujka 1839, samo sedam mjeseci nakon njezina osnutka, zaključeno da se, uz Čitaonicu, koja je u svome djelovanju preuska da ispuni sve potrebe trenutka, »jošte jedan novi zbor pod imenom Matica ilirska skupča«, a cilj Matice ilirske bio bi »da se svakojake korisne knjige u ilirskom jeziku na općinske društva troškove utiskati dadu«. Da bi se takvo društvo osnovalo, valjalo je pribaviti kraljevsku sankciju, a kako ona iz Beča nije dolazila, na sjednici Ilirske čitaonice 10. i 11. veljače 1842. odlučeno je da se Matica ilirska osnuje kao izdavačka glavnica unutar Čitaonice, za što je bila dostatna i dozvola gradskoga magistrata. Predsjednik ilirske čitaonice, a odsad i predsjednik Matice ilirske, grof Janko Drašković, izrekao je tom zgodom uznositi govor označivši najpoglavitijom svrhom društva »nauku i književstvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati i priliku mladeži našoj dati da se domorodno izobraziti«, a i podsjetio je nazočne da mi »imademo mnogo starih i glasovitih djela iz 16. i 17. stoljeća – kad još njemačka literatura u zipci bijaše«, navodeći imena Čubranovića, Ranjine, Zlatarića, Gundulića, Palmotića, Đorđića, »i mnoge ine«. U odbor koji će odlučivati »koje i kakove će se knjige izdavati, kako se imadu urediti i za koju cijenu«, iza-

brani su Ljudevit Gaj kao predsjednik, Dimitrija Demeter, Pavao Štoos, Antun Mažuranić i Ljudevit Vukotinović kao članovi te tajnik Čitaonice, a sada i tajnik Matice ilirske Vjekoslav Babukić, dok je za blagajnika Matice izabran Aleksa Vancaš. Idućih godina zamjenjivali su se kao tajnici Matice ilirske još i Stanko Vraz, Jakov Užarević te Andrija Torkvat Brlić.

Odmah se započelo s uplaćivanjem novčanih priloga da se nakupi što veća glavница. Do kraja godine ona je već iznosila oko pet tisuća forinti, pa se moglo krenuti s izdavanjem »dubrovačkih klasika«, do čega je preporoditeljima bilo ponajviše stalo, a i drugim nakladničkim pothvatima. A kako su bečke vlasti već sljedeće godine, 1843, zabranile uporabu ilirskoga imena, i Ilirska čitaonica i Matica ilirska izostavile su iz svoga naziva pridjev *Ilirska*, pa su se nekoliko godina nazivale i djelovale kao Čitaonica i Matica, ali se nakon toga taj pridjev opet vratio u njihove naslove.

Prva edicija Matice ilirske bilo je divot-izdanje Gundulićeva *Osmana* (1844), s dopunom 14. i 15. pjevanja od Ivana Mažuranića, Babukićevim predgovorom, te rječnikom Ivana i Antuna Mažuranića. Iste godine izlaze i *Dramatička pokušenja* Dimitrija Demetra. Time je započela blistava izdavačka djelatnost, koja je Maticu tijekom godina učinila najproduktivnijim i najuglednijim hrvatskim nakladnikom. Godine 1847. izlaze još i *Različite pjesni* Ivana Gundulića s predgovorom Babukićevim, pa se može zaključiti da je Gundulić bio najomiljeniji pjesnik hrvatskoga narodnog preporoda. Iste godine kao Matičina edicija izlazi i IV. svezak časopisa »Kolo«, koji je uređivao Stanko Vraz, uz suradnju najistaknutijih hrvatskih pisaca toga doba (Demeter, Kukuljević, Preradović, Trnski, Nemčić, Bogović, i dr.). Nakon Gajeve »Danice« bio je to uistinu prvi hrvatski književni časopis na zavidnoj kritičkoj razini.

Početak novoga desetljeća Matica ilirska ulazi u novo, teže razdoblje, pod germanizatorsko-apsolutističkom vlašću ministra Bacha. Godine 1851. vodstvo Matice ilirske preuzima nova uprava. Predsjednikom je izabran Ambroz Vranjican, a potpredsjednicima Ivan Kukuljević Sakcinski (za književni odbor) i Naum Malin (za gospodarski odbor), ali je radom Matice stvarno upravljao potpredsjednik Kukuljević. Ilirska čitaonica bila je zabranjena, a Matica ilirska se uspjela održati pozivom na Kraljevo odobrenje, koje je u međuvremenu ipak stiglo, pa donekle i proširiti svoju djelatnost. Ona poziva »sve književnike, koji imaju kakovo gotovo djelo, neka ga šalju, a Matica će ga štampati i nagraditi«. Raspisuje i natječaj »za najbolju pučku povjesnicu« i obećava nagradu, a istodobno uspostavlja književne veze s Maticom češkom, Ustavom Osolinskim u Lavovu, Maticom lužičkom u Budišinu, Maticom rusinskom u Lavovu, društvom »Slovenija« u Ljubljani, Društvom srpske slovesnosti u Beogradu i Maticom srpskom u Pešti. Ohrabrena prvim uspjesima te suradnje, Matica ilirska predlaže da ta društva izašalju po dva ili tri svoja predstavnika, koji bi se sastali u Varšavi ili u Beogradu i raspravili aktualna jezična pitanja, kako bi se Slaveni međusobno približili, a ne još više udaljivali. Vlast je ovaj sastanak spriječila, a Matica ilirska bila je pozvana na odgovornost od ministra Bacha te bi možda bila i ukinuta da je banska vlada u Zagrebu nije uspjela zaštititi i obraniti.

Početak 1858. Maticu preuzima »reformni odbor«: predsjednik Ivan Mažuranić, potpredsjednici Matija Mesić i Mihovil Krešić (do 1863, a potom Antun Jakić), tajnik Adolfo Veber (do 1860), Janko Jurković (do 1865) i Vatroslav Jagić. Odbor se obvezao da će srediti unutrašnje poslovanje, osobito financijsko, te nastaviti s izdavačkim i drugim radnim programima prethodnog odbora, ali su to bile u izdavačkome smislu sušne godine, što je bila

»Matica hrvatska MDCCXXXII« Oton Iveković, Zagreb, 1903. (ulje na platnu, 180 × 252 cm)

posljedica duhovnoga stanja pod apsolutizmom. Mnogi su se hrvatski pisci u to doba povukli u svoje kabinete i predali znanstvenomu radu, koji nije bio u tolikoj mjeri pod udarom vlasti. Ipak, 1852. izlazi prvi broj novoga Matičina časopisa »Neven«, pod uredništvom Mirka Bogovića. Časopis je bio plijenjen i urednik kažnjen dvogodišnjom tamnicom zbog jedne rodoljubne pjesme, ali je i dalje izlazio pod drugim urednicima (Ivan Perkovac, Vojko Sabljčić, Josip Prais), sve dok ga 1857. nije preuzela Riječka čitaonica. Istih godina izlaze i *Djela Stanka Vraza* u više svezaka, a nakon apsolutizma velika monografija Matije Mesića *Život Nikole Zrinjskoga, sigetskog junaka* (1866), te dva nova Matičina časopisa: znanstveni periodik »Književnik« (1864–1866), koji uređuju Franjo Rački, Vatroslav Jagić i Josip Torbar, a bavio se jezikoslovljem, poviješću i prirodnim znanostima (prestao izlaziti kad je osnovana Jugoslavenska akademija, koja je pokrenula svoje znanstvene edicije), te beletristička smotra »Vijenac«, koji počinje izlaziti 1869. pod uredništvom Đure Deželjčića, a poslije će, u dugom nizu godina, izlaziti s drugim urednicima (Ivan Perkovac, Ivan Dežman, Franjo Marković), pa i u drugih nakladnika (Dionička tiskara), te postati središnjim i najreprezentativnijim hrvatskim književnim časopisom XIX. stoljeća, tijesno vezan uz ime svoga najreprezentativnijeg urednika Augusta Šenoa, koji ga je i najdulje uređivao (1873–1881).

Na glavnoj skupštini u ožujku 1872. odlučeno je da se Matica ilirska »prema potrebama današnjeg vremena preustroji« te da se pripreme i na idućoj glavnoj skupštini predlože nova pravila Matice. Tada je novim predsjednikom izabran Matija Mesić, koji je već više godina vodio Matičin rad umjesto predsjednika Mažuranića, dok se on nalazio na upravno-političkim dužnostima u Beču i u Zagrebu.

Ali iduća skupština 29. studenoga 1874. bila je zaista prijelomna: primljena su nova pravila, Matica je napustila prevladano ilirsko ime i odsada se zove Matica hrvatska, a njezinim predsjednikom izabran je Ivan Kukuljević, koji na tome mjestu ostaje do smrti (1889). Uz njega bili su potpredsjednici August Šenoa (od 1877. do smrti 1881) i Janko Jurković (od 1882. do smrti 1889) te tajnici Ladislav Mrazović (do 1878) i Ivan Kostrenčić (od 1877. blagajnik, a od 1878. i tajnik i blagajnik), koji je sve do 1901. bio uistinu duša cjelokupne Matičine aktivnosti. Bilo je to prvo veliko razdoblje u povijesti Matice hrvatske. Tek sada nalazi ona puni poticaj i počinje realizirati svoj program. Izdavačka djelatnost dostigla je dotad neviđen zamah, čime je poticala i književno i znanstveno stvaralaštvo hrvatskih autora. Više od sto dvadeset važnih djela pojavilo se u tom razdoblju, a među njima Šenoina *Antologija pjesništva hrvatskog i srpskog* (1876), pa djela Stanka Vraza, Janka Jurkovića, Augusta Šenoe, Josipa Eugena Tomića, Franje Markovića, Evgenija Kumičića, Vladimira Mažuranića, Jurja Carića, Ilije Okrugića, Luke Botića, Adolfa Vebera, Ive Vojnovića, Ksavera Šandora Gjalskog, Vjenceslava Novaka, Augusta Harambašića. Moglo bi se reći: sve što je u hrvatskoj književnosti toga doba stvoreno i bilo od vrijednosti, tiskano je u edicijama Matice hrvatske. Izlaze i prijevodi svjetskih pisaca (Jules Verne, H. C. Andersen, George Sand, J. I. Kraszewski, Washington Irving, Fenelon, Edmondo de Amicis, Henrik Sienkiewicz, Aleksandar Puškin, Ivan Turgenjev, Taras Ševčenko, J. W. Goethe, N. Tomasseo), a posebno grčkih i rimskih klasika (Homer, Salustije, Ciceron, Herodot, Tacit). Među Matičinim izdanjima izaći će i više izvornih znanstvenih djela hrvatskih autora (Kukuljevićeva monografija o Juliju Kloviću, gospodarske knjige Blaža Lorkovića *Razgovori o narodnom gospodarstvu*, *Žena u kući i u društvu*, *Počela političke ekonomije*, Kuhačeva monografija o Vatroslavu Lisinskom), kao i prevedena znanstvena djela stranih autora (npr. Victor Duruy, *Povijest grčka*, G. Maspergo, *Povijest istočnih naroda*), a posebno se mora upozoriti na novi tip izvornih znanstveno-popularnih djela hrvatskih autora, pisanih izvanrednom jezičnom i stilskom svježinom sasvim na razini literarnosti. Knjige Mije Kišpatića (*Iz rudstva*, *Slike iz geologije*, *Iz bilinskoga svijeta*, *Kukci*), Vjekoslava Klaića (*Bosna*), B. Šuleka (*Lučba za svakoga*), Ivana Hoića (*Slike iz općega zemljopisa*) – to su samo neki od naslova iz ove neponovljive serije sasvim osebujnih djela, koja će se nastavljati i u idućim godinama (Kišpatić: *Ribe*; Đurašin: *Ptice*; Kučera: *Naše nebo*, *Valovi i zrake*, *Crtice o magnetizmu i elektricitetu*), ostvarujući tako na najbolji mogući način i kreativni i kulturno-prosvjetiteljski dio Matičina programa. Već tada su Matičine knjige grafičkom opremom stale u red najljepših europskih izdanja.

Veliki pothvat bila je i gradnja današnje zgrade Matice hrvatske na Strossmayerovu trgu, koja je započela u svibnju 1886, a već sljedeće godine bila je jednim dijelom završena i useljena.

Godine 1889. umiru potpredsjednik Janko Jurković, a nakon njega i predsjednik Ivan Kukuljević. Za novoga predsjednika izabran je Tadija Smičiklas, a za potpredsjednika Josip Eugen Tomić i Radoslav Lopašić (umro 1893). Izdavačka djelatnost je sve intenzivnija, iz godine u godinu tiska se sve više knjiga, pa je predsjednik Smičiklas na skupštini 1897. mogao s pravom reći da je hrvatska beletristika našla u Matici »prvo jako uporište« i da je »preporod Matice donio novu epohu za našu beletristiku«. U svibnju 1892, u danima kada je navršila pedesetu obljetnicu svoga postojanja, dovršila je Matica i dogradnju desnoga krila svoje zgrade, pa je ona time konačno dobila svoj današnji izgled. Za tu obljetnicu tiskana je i

Grof Janko Drašković

Grof J. Drašković, osnivač i prvi predsjednik (1842–1850) Matice ilirske

prigodna spomen-knjiga *Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892*, koju su napisali Tadija Smičiklas i Franjo Marković.

Potkraj stoljeća u Matici hrvatskoj okupljaju se pisci s idejom da stvore svoje zasebno književničko društvo. Uz svesrdnu moralnu i financijsku pomoć Matice hrvatske ono je 1900. godine i osnovano pod imenom Društvo hrvatskih književnika.

Nakon što je bio izabran za predsjednika Jugoslavenske akademije, Smičiklas je na vlastitu molbu i uz nepodijeljeno priznanje i zahvalnost oslobođen dužnosti predsjednika Matice hrvatske. Istodobno je odano puno priznanje i tajniku Ivanu Kostrenčiću. Na glavnoj skupštini u srpnju 1901. za novog predsjednika izabran je Ivan Trnski, predsjednik Društva hrvatskih književnika, a mjesec-dva potom postao je Matičinim tajnikom Antun Radić. A kad se Trnski zbog visoke starosti ubrzo povukao, naslijedio ga je već sljedeće godine Đuro Arnold. U hrvatskoj se književnosti počinje polemizirati o slobodi umjetničkoga stvaranja, o estetizmu i tendencioznosti. Probuđuje se sukob »starih«, okupljenih oko Matice hrvatske, i »mladih«, koji su zauzeli pozicije u Društvu hrvatskih književnika. Predsjednik Arnold naginje »starima«, ali se ne suprotstavlja »mladima«, zastupajući umjerena i odmjerena stajališta i o slobodi umjetničkoga stvaranja i o moralnim aspektima umjetnosti i o socijalnoj komponenti njezinoj, ali je odlučan u tvrdnji »da prava umjetnost tek ondje počinje, gdje takozvani naturalizam prestaje, jer on prirode i života naprosto ne može dostići...« Arnoldov govor na Matičinoj skupštini 16. listopada 1904. nije ispunio očekivanja mladih književnika, pa je u Matici došlo i do nekih ostavki i do zahtjeva za izvanrednom skupštinom, koja je bila i održana. Ipak, rasprave i polemike nastavljene su još i dalje, s manjim ili većim intenzitetom, do potkraj desetljeća. Među novim autorima u Matičinim izdanjima izmiješani su pisci starijih i novijih razdoblja. Tu su Edhem Mulabdić, Iso Velikanović, Josip Draženović, Živko Bertić, Stjepan Miletić, Fran Milobar, Stjepan Radić, Milorad Medini, Ferdo Šišić, Viktor Car Emin, Milan Šenoa, Albert Bazala, Milan Ogrizović, Ante Tresić Pavičić, Branko Vodnik, Franjo Bučar, Ante Kovačić, Vladimir Nazor, Josip Kosor, Dinko Šimunović, Ivana Brlić Mažuranić, Marin Bego, ali i Marulić i Gundulić. Od stranih se sada prvi put javljaju u Matičinim izdanjima Čehov, Gorki, Mickiewicz, Dante, pa Ovidije, Eshil i Sofoklo. Tri godine (1901–1903) Matica je ponovno izdavač »Vijenca«; godine 1905. pokreće svoj znanstveno-književni godišnjak »Hrvatsko kolo«, koji s prekidima izlazi sve do 1944.; a neko vrijeme izdaje i periodičku publikaciju »Glas Matice hrvatske« (1906–1909).

Godine 1909. dobila je Matica hrvatska novo vodstvo (predsjednik Oton Kučera, potpredsjednici Krsto Pavletić i Dane Gruber, tajnik Albert Bazala) i tek tada je došlo do kompromisa između »starih« i »mladih«. Na glavnoj skupštini u travnju 1910. potpredsjednik Pavletić podcrtao je potrebu »širokih obzorja« i ostvarivanja kulturnih težnji »bez obzira na momentane pojedinačne ukuse«, zaključivši da Matica mora biti »pristupačna svim strujama, ali uza sve to sigurna izbiračica svega što je najbolje po opće priznatom ukusu«. Sada se u Matičinim izdanjima pojavljuju i djela »mladih«.

Uoči prvoga svjetskog rata u Matici se vode rasprave o suradnji s književno-izdavačkim institucijama u drugim slavenskim zemljama, ali kad je izbio rat, na temelju banske naredbe Matica hrvatska obustavlja javni rad, kao i mnoga druga društva. Ipak, njezina se izdavačka djelatnost uspjela nekako održati: i u tim ratnim vremenima izašlo je svake godine barem nekoliko novih knjiga. Tek 1917. dopušteno je opet javno djelovanje svih društava, pa je i Matica hrvatska obnovila svoju djelatnost i održala glavnu skupštinu, na kojoj je za

Ivan Kukuljević Sakcinski, potpredsjednik (1851–1858) i predsjednik (1874–1889) Matice ilirske

predsjednika izabran Krsto Pavletić, a za novog tajnika i urednika dr. Tugomil Alaupović, ali već je sljedeće godine Alaupovića zamijenio Iso Velikanović. Nakon uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918) razmišljalo se i o reformi Matice hrvatske i jačanju njezine izdavačke moći, jer »hrvatskom narodu trebaju popularna znanstvena djela koja uče našega čovjeka misliti o sebi, o svom društvu, o svojim prilikama života i rada«. Od nove države i nove vlasti očekivalo se poboljšanje Matičina položaja i procvat njezinih djelatnosti, dotad zatumljenih ratnim uvjetima. Ali su se te nade grubo izjalovile. Predsjednik Fran Tučan, izabran 1919, zbog preslaba otpora pritiscima beogradske vlasti, morao je već sljedeće godine odstupiti na zahtjev velikog dijela članova, a zamijenio ga je potpredsjednik Dragutin Domjanić, koji je 1921. i formalno izabran predsjednikom. Umjesto Ise Velikanovića tajništvo su privremeno preuzeli Josip Pasarić i M. Petanjek, a 1922. došao je na to mjesto Franjo Jelašić, ostavši tajnikom do 1941.

Centralistički pritisci u novoj državi počeli su sve više jačati. Beogradske vlasti naročito su se žurile da što više oslabe i najzad ukinu hrvatska kulturna društva, u prvome redu Maticu hrvatsku. Tako je došlo do prijedloga da se sve hrvatske kulturne organizacije i društva stope u jedno, što bi značilo gašenje Matice hrvatske, najstarije hrvatske kulturne ustanove. Tome se, uz ostale, usprotivio i Ksaver Šandor Gjalski (Ljubo Babić), uputivši 6. lipnja 1922. iz Gredica pismo predsjedniku Matice hrvatske Dragutinu Domjaniću, ustvrdivši da bi takav korak još oštrije podijelio Hrvate i Srbe, jer »je uopće po ideju narodnog jedinstva sva centralizacija upravo kobna«, uz zaključak: »U interesu sloge, ljubavi i jedinstva hrvatskoga i srpskoga jest da Matica hrvatska ostane Matica hrvatska, isto onako kao i Srpska Matica u Novom Sadu i Srpska književna zadruga u Beogradu, kod kojih dakako niti nitko ne pomišlja i ne smije pomišljati da bi imale prestati biti srpskim.«

Unatoč svim otporima, opasnosti su se i dalje nadvijale nad Maticom hrvatskom. I političke prilike u zemlji postajale su sve napetije, a to nije moglo ostati bez odjeka u Matici hrvatskoj. Potkraj desetljeća, obnovljena ideja o Centralnome prosvjetnom savezu bio je nov pokušaj beogradske vlasti da se tiho likvidira Matica hrvatska. Nejasan stav tadašnjega predsjednika Matice hrvatske Alberta Bazale o tome doveo je do njegove ostavke. Samo mjesec dana prije atentata u beogradskoj Skupštini na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike 1928, za predsjednika Matice hrvatske izabran je dotadašnji potpredsjednik Filip Lukas, predstavnik čiste i »tvrde« hrvatske linije, koji će ostati na njezinu čelu punih 17 godina, uz tajnika Franju Jelašića i krug užih suradnika, među kojima je bio i Blaž Jurišić, vršeći više godina u tome razdoblju dužnost potpredsjednika. A iste godine, samo mjesec dana nakon atentata, pokrenuta je u Matici nova književna smotra, »Hrvatska revija«, koja doskora postaje najreprezentativnije hrvatsko glasilo. »Hrvatska revija« izlazi do kraja Lukasova predsjednikovanja (1945); uređivali su je B. Livadić (1928), B. Livadić i S. Ivšić (1929), Blaž Jurišić (1930–1941), Marko Čović (1941–1943), te B. Livadić i O. Delorko (1943–1945). U doba šestojanuarske diktature bila je u Hrvatskoj onemogućena bilo kakva opozicija, pa i samo isticanje hrvatskih znakova (zastava!) i spominjanje hrvatskoga imena. Tako je Matica hrvatska, stjecajem okolnosti, ali u duhu svojih izvornih načela i svoje tradicije, postala središtem hrvatske kulturne, a implicite i političke opozicije. U upravi Matice hrvatske, u njezinim edicijama i poglavito u »Hrvatskoj reviji« surađuju pisci i kulturni radnici različitih, a i suprotnih orijentacija (Cesarec, Krleža, Budak), ali poslije sve oštrije ideološka polarizacija hrvatskoga političkog života dovodi do njihova razilaženja, pa Krleža, Cesarec i drugi »ljevičari« napuštaju Maticu hrvatsku. U opasnosti da se ugrozi i sama opstojnost Matice

MATICA HRVATSKA

OD GODINE 1842. DO GODINE 1892.

SPOMEN-KNJIGA.

NAPISALI

TADE SMIČIKLAS I FRANJO MARKOVIĆ.

SA DVANAEST SLIKA I JEDNIM SNIMKOM RUKOPISA.

U ZAGREBU 1892.

IZDANJE „MATICE HRVATSKE“.

TISAK KARLA ALBRECHTA.

hrvatske, njezina imovina i, dakako, njezina izdavačka djelatnost, Odbor Matice hrvatske osnovao je 1929. komanditno trgovačko društvo »Prematica«, na koje su preneseni svi Matičini prihodi, sva njezina imovina i sva nakladnička djelatnost, uz ovlast da izdaje knjige u ime Matice hrvatske. Opravdanost toga poteza bila je u tome što takvo sudski registrirano društvo nije moglo biti raspušteno niti mu se mogao postaviti komesar. »Matica hrvatska je kvaliteto- m i kvantitetom svojih izdanja, pa suzbijanjem klonulosti i podupiranjem narodnoga otpora ispisala u tome crnom desetljeću najsajjnije stranice svoje povijesti i ujedno hrvatske opće povijesti. Sadržaj njezinih publikacija bio je narodna utjeha, a njezine godišnje skupštine bile su narodna svečanost. Ništa što se u tom razdoblju javno govorilo u Hrvatskoj nije bilo ni izdaleka tako odvažno kao govori prof. Lukasa, nigdje nije javna riječ bila toliko hrvatska, koliko na godišnjim skupštinama Matice hrvatske« (Blaž Jurišić). Matica hrvatska postajala je sve važnijim uporištem hrvatske otpornosti, što se vidi i u njezinoj nakladničkoj djelatnosti toga vremena. Od hrvatskih autora u ta dva desetljeća (1920–1940) tiskaju svoje knjige u nakladi Matice hrvatske M. Nehajev, A. Cesarec, M. Krleža, D. Prohaska, S. Ježić, Đ. Vilović, M. Begović, A. Muradbegović, F. Mažuranić, S. Košutić, I. Hergešić, S. Kolar, A. Nametak, S. Batušić, S. Mihalić i V. Kaleb. Posebno valja istaknuti ciklus od 12 knjiga lirike (D. Tadijanović, D. Cesarić, M. Balota, S. Batušić, V. Majer, N. Bonifačić, I. Kozarčanin, V. Vlaisavljević, V. Kovačić, A. Nizeteo, L. Perković, O. Delorko), a tome nizu valja prethodno dodati i Tina Ujevića: njegova reprezentativna zbirka *Ojađeno zvono* nije izašla u ovome kompletu, ali mu je prethodila. Od stranih autora tada se u Matičinim izdanjima javljaju Euripid, Shakespeare, Dostojevski, Tolstoj, Reymont i dr. U desetljeću 1930–40. Matica hrvatska je na velika vrata uvela u hrvatsku književnost Milu Budaka, pripovjedača (*Pod gorom, Opanci dida Vidurine, Na veliki petak*) i romanopisca (*Raspeće, Na ponorima, Direktor Križanić, Ognjište, Rascvjetana trešnja, San o sreći*), pisca silne, neiscrpne epske snage, koja ga je odmah svrstala u red prvih, najčitanijih, najpopularnijih i najreprezentativnijih hrvatskih književnika. Matica hrvatska bila je sve do 1945. Budakov ekskluzivni nakladnik i prva tiskala sva njegova djela.

U izdanjima Matice hrvatske ovih godina naći ćemo i vrsna djela iz područja opće i nacionalne povijesti i politike, kojima su autori Julije Makanec, Vinko Krišković, Ernest Bauer, a među njima osobito mjesto pripada djelima *Problem hrvatske kulture* (1938) Filipa Lukasa, *Narod i zemlja Hrvata* (1939) Mladena Lorkovića, *Hrvatska državna i pravna povijest* (1940) Antuna Dabinovića i *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1940) Petra Guberine i Krune Krstića.

Jačanje Matice hrvatske i njezine kulturne uloge, koja je podrazumijevala i određenu političku ulogu, navela je Bansku vlast Banovine Hrvatske, u siječnju 1941, da razriješi Upravni i Nadzorni odbor Matice hrvatske, izabrane samo dva tjedna prije, s obrazloženjem da članovi uprave Matice hrvatske »ne pružaju dovoljno jamstvo za pravilan rad prema društvenim pravilima, odnosno da njihov rad prelazi granice djelokruga određenog im tim pravilima«. Istodobno, ban Šubašić postavio je Matici hrvatskoj povjerenika Antu Martinovića, prosvjetnoga savjetnika, koji je imao zadaću pripremiti novu glavnu skupštinu radi izbora nove uprave. Matičini članovi radnici u ogromnoj većini odbili su suradnju s povjerenikom, a Upravni odbor Matice hrvatske podnio je tužbu Upravnome sudu protiv te odluke bana Banovine Hrvatske, ali je prije sudskoga rješenja došlo do sloma kraljevine Jugoslavije i uspostave Nezavisne Države Hrvatske, u travnju 1941, čime je banska odluka postala nevažecom, a tužba sudu bespredmetnom.

Filip Lukas, predsjednik (1928–1945) Matice hrvatske

Pod predsjedništvom Filipa Lukasa Matica hrvatska je izbjegla da se u razdoblju građanskoga rata 1941–45. otvoreno svrsta uz vlast Ustaškog pokreta. Samo desetak dana po proglašenju Nezavisne Države Hrvatske održana je prva sjednica Upravnoga odbora Matice hrvatske nakon vraćanja na dužnost, na kojoj je u govoru predsjednika Lukasa pozdravljen čin uspostave hrvatske države, ali je izražena i zebnja s obzirom na predstojeće određivanje hrvatsko-talijanske granice; jer na moru je nastala hrvatska država, rekao je Lukas, a »početak naše nove današnje nezavisne države bez mora kao naših pluća bio bi početak našega sloma i rasula«. Lukas je oštro protestirao nakon Rimskih ugovora, zbog čega njegovi odnosi s vlašću nisu bili ni prisni ni srdačni, iako je državna vlast nastojala pomoći Matici hrvatskoj u obavljanju njezine visoke kulturne zadaće. Između ostaloga, Matici hrvatskoj priznato je pravo isključivoga središta za prijevode književnih djela iz svih jezika. Zbog ratnih prilika stota godišnjica Matice hrvatske (1942) proslavljena je vrlo skromno, uglavnom pojačanom nakladničkom djelatnošću. Osim novih djela Mile Budaka (*Musinka, Ratno roblje, Na vulkanima, Izabrane pripovijesti, Kresina, Gospodin Tome, Hajduk*), a i mnogih ponovnih izdanja prije tiskanih njegovih djela, tu su, među ostalima, djela A. Barca, A. Halera, M. Čovića, B. Berse (*Dubrovačke slike i prilike*), B. Lovrića, J. Andreisa (*Povijest glazbe*), A. Tresića Pavičića, M. Švel-Gamiršek, O. Delorka, S. Kolara, S. Trontla, V. Kušana, J. Truhelke, Z. Remete, E. Čolakovića, E. Mulabdića i M. Kombola (*Povijest hrvatske književnosti do preporoda*), a od stranih pisaca zastupljeni su Dante (u Nazorovu prijevodu), Platon, Goethe, Merežkovski, Fogazzaro (s Croceovim esejem), Moliere i D. E. Lawrence (s uvodom J. Torbarine).

Dvije Matičine knjige, jedna kulturno-politička (P. Valéry: *Razgovor o Europi*) i jedna političko-ekonomska (G. M. Keyne: *Problem novca između dva rata*) bile i zabranjene.

Posljednja ratna sjednica Upravnoga odbora održana je 4. svibnja 1945, a već 13. svibnja opunomoćenici ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, kao komisija nove vlasti, preuzimaju Maticu hrvatsku, njezine prostorije i njezinu imovinu. Potom je osnovano povjereništvo Matice hrvatske (Ivan Dončević, Stjepan Kranjčević, Luka Perković) sa zadaćom da organizira i sazove izvanrednu godišnju skupštinu, koja je i održana 15. srpnja 1945. Tom prilikom u redove Matice hrvatske primljena su 72 nova člana radnika iz redova nosilaca i pristaša nove vlasti, kako bi se s njima mogli sastaviti Upravni i Nadzorni odbor. Za predsjednika Matice hrvatske izabran je tada Mihovil Nikolić, za potpredsjednike dr. Josip Badalić i dr. Svetozar Rittig, a za glavnoga tajnika Ivan Dončević.

Nakon rigorozna preustrojstva u duhu nove »revolucionarne« vlasti (npr. iz Pravila Matice hrvatske izbrisane su kategorije članova zakladnika i članova utemeljitelja kao »nesuvremene«), Matica hrvatska je, trpjevši surovu ideologizaciju, svoju djelatnost usmjerila najviše prema izdavaštvu. Već u prvim mjesecima nove uprave obnovljen je zbornik »Hrvatsko kolo«, ali s književnim i drugim priložima naglašeno političke boje (*Zogovićevo Pjesma o biografiji druga Tita, Nazorove Pjesme partizanke, Kulenovićeva Stojanka, majka knežpoljka, Čopićeve partizanski pjesmama i sličnim priložima u prozi*). Prva knjiga koju je objavila Matica hrvatska pod novom upravom bila je monografija *Mažuranić* Antuna Barca, prva izvorna knjiga poezije *Govorenje Mikule Trudnega* Marina Franičevića, a prvi izvorni roman *Djeca božja* Petra Šegedina. Na taj način Matičina izdavačka djelatnost, ako je na jednoj strani i plaćala svoj »dug vremenu«, zadržala je ipak na drugoj i razinu i dostojanstvo što ih je Matica kao izdavač već odavno stekla. Prvih nekoliko poratnih godina njezini autori bili su također Vladimir Nazor, Novak Simić, Ranko Marinković, Ivan Dončević,

Vesna Parun, Marijan Matković, Vjekoslav Kaleb, Vladan Desnica i Mate Balota; objavljeni su i Križanićeva *Politika* te Jagićevi *Izabrani spisi*; od prijevoda, objelodanjuju se djela Tolstoja, Francea, Balzaca, Meriméea, Flauberta, Dickensa, Verge, Žeromskog, Lesagea, Aristofana, Shakespearea, Stendhala, Hercena, Nerude, Homera i Shawa, ali i *Prijevod iz sovjetske lirike*, zapisi Rodoljuba Čolakovića, i sl. Godine 1948. »Hrvatsko kolo« postaje tromjesečnik, a urednici su mu Slavko Kolar, Marijan Matković i Petar Lasta.

Godine 1950. predsjednikom Matice hrvatske postao je Gustav Krklec, potpredsjednici su Jakša Ravlić i Vjekoslav Kaleb, a glavni tajnik Petar Lasta. Iduće godine, umjesto Kaleba, potpredsjednikom je Dragutin Tadijanović, koji pokreće biblioteku »Hrvatski pjesnici«: u njoj će tijekom idućih godina, pod njegovim uredništvom, izaći tridesetak svezaka hrvatskih pjesnika u najrigoroznijem izboru. Od 1953. počinje i obnavljanje pododbora Matice hrvatske u većim hrvatskim gradovima, osnovanih još prije rata na inicijativu tadašnjega Matičina odbornika i gospodarskoga tajnika Mile Starčevića, a val osnivanja novih pododbora, koji će se poslije nazvati ograncima, nastavlja se sve do sudbonosne godine 1971. Nakon Splita, Rijeke, Zadra i Dubrovnika, osnivaju se ogranci i u Osijeku, Varaždinu, Puli, Šibeniku, Vinkovcima, Slav. Brodu, Požezi, Pakracu, Gospiću, Karlovcu, Sisku, Novoj Gradiški, Našicama, Valpovu, Virovitici i mnogim drugim. Od sredine 1960-ih do prosinca 1971. Matica hrvatska proširila se na cijelu Hrvatsku, čemu je najviše pridonio tadašnji potpredsjednik Miroslav Brandt. Ogranci Matice hrvatske tiskaju knjige i časopise, a bave se i ostalim kulturnim djelatnostima u duhu načela Matice hrvatske. U Splitu izlazi Matičin časopis »Mogućnosti«, u Rijeci »Riječka revija« i potom »Dometi«, u Zadru »Zadarska revija«, u Dubrovniku »Dubrovnik«, u Osijeku »Revija«, u Sisku »Riječi«, u Karlovcu »Svjetlo«, u Pakracu »Pakrac danas«, u Požezi »Požeški zbornik«, u Vinkovcima »Godišnjak« itd. Ogranci objelodanjuju većinom, ali ne isključivo, radove svojih članova i provode različna istraživanja vezana uz vlastito područje i zavičajnu baštinu.

Nakladnička djelatnost Matice hrvatske postala je još intenzivnija nakon 1960, kad je Matica hrvatska osnovala svoj Nakladni zavod, kao samostalno nakladno poduzeće pod svojim patronatom, s glavnim urednikom Vlatkom Pavletićem. Krajem 1960-ih i sve do prosinca 1971. Matica hrvatska i njezin Nakladni zavod objelodanjuju u prosjeku po jednu knjigu svakoga drugog dana, postavši tako ne samo najugledniji nego i najproduktivniji hrvatski nakladnik. U to doba pokrenuta je i biblioteka »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, dosad najveći izdavački pothvat u Hrvatskoj, koji želi u kritičkom izboru predstaviti književno stvaralaštvo Hrvata od prvih glagoljskih spomenika do naše suvremenosti. Radi se, dakle, u stvari o mileniju hrvatske književnosti. Do sada je izašlo više od 170 svezaka u toj biblioteci, na kojoj od tada pa do danas rade svi istaknutiji naši književni znanstvenici i kritičari. Biblioteka je koncipirana kao otvorena serija, pa se neprekidno nastavlja i proširuje. Osim toga, Matica hrvatska i nadalje organizira proslave važnih godišnjica, priređuje predavanja, književne večeri, izložbe i znanstvene skupove. Preloman je bio veliki simpozij o 130-godišnjici hrvatskoga narodnog preporoda, godine 1966, na kojem je uvodnu riječ održao Miroslav Krleža, afirmiravši izvorne vrijednosti zapostavljene hrvatske prošlosti. Tim činom Matica hrvatska ulazi u novo razdoblje neposrednijega sudjelovanja ne više samo u kulturnome nego u nekoj mjeri i u političkome životu.

Bilo je to doba kada se dirigitirano političko mišljenje, zasnovano na smjernicama komunističke partije, u redovima hrvatskih intelektualaca, pa i liberalnijih, nacionalno svjesnih partijaca, sve teže podnosilo. Još od 1962, kada je 120-godišnjica Matice hrvatske s neobično

velikom pompom proslavljena velikom izložbom u »Dvorani« (Opatička 18) u organizaciji Instituta za književnost, monografijom *Matica hrvatska 1842–1962* iz pera Jakše Ravlića te svečanom akademijom u Hrvatskome narodnom kazalištu, osjetilo se da iz Matice hrvatske zrače svježje ideje koje se ne pokoravaju konvencionalnomu mišljenju dirigitiranu iz Centralnoga komiteta. Iz Matice hrvatske stao je sve jasnije izbijati tradicionalni duh ove ustanove, koja je uvijek vidjela svoj smisao u čuvanju hrvatske baštine i obrani hrvatske samobitnosti. Da bi to naglasila, Matica hrvatska 1963. obnavlja svoje zamrlo »Kolo«, taj put kao mjesečnik, pod uredništvom Vlatka Pavletića. Ali već nakon nekoliko brojeva, zbog dvije satirične novele (Vojislava Kuzmanovića i Ivana Kušana), koje su izravno pogađale temeljne postulate vlasti, urednik je morao odstupiti, pa su časopis do kraja 1971. vodili ponajprije Saša Vereš, zatim Milivoj Slaviček i Miroslav Vaupotić, i najzad Igor Zidić.

Još sredinom 1950-ih godina, za predsjednikovanja Gustava Krkleca, na poticaj sa strane (s očitim političkim ciljem), Matica hrvatska pozabavila se jezičnim pitanjem kao svojim najvažnijim zadatkom. Težilo se kodifikaciji hrvatskoga ili srpskoga jezika kao zajedničkoga i jedinstvenoga književnog jezika Hrvata i Srba. Nakon sastanka s predstavnicima Matice srpske, u svibnju 1954. odlučeno je da se priđe izradbi *Rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika*, koji bi objelodanile obje matice kao svoje zajedničko djelo. Od predviđena četiri sveska objelodanjena su, do godine 1970. samo dva. Tada je Matica hrvatska odustala od daljega izdavanja. Kao zajedničko izdanje Matice hrvatske i Matice srpske pojavio se 1960. i *Pravopis hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog jezika*, izravni plod novosadskoga dogovora o jedinstvenome jeziku Hrvata i Srba. Ali kad se pokazalo da novosadski dogovor i ovaj Pravopis u dnevnoj praksi idu na ruku dominaciji ekavštine i srpske terminologije i na hrvatskome jezičnom prostoru, u ožujku 1967. Upravni odbor Matice hrvatske, pod predsjednikom Jakšom Ravličem, potakao je i organizirao donošenje Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika, koju uz Maticu hrvatsku supotpisuje još 18 hrvatskih znanstvenih i umjetničkih institucija i društava. Deklaracija je tiskana 17. ožujka 1967. u listu »Telegram«, nakon čega je pokrenuta politička kampanja protiv Matice hrvatske i njezinih najuglednijih članova. Upravni odbor bio je prešutno suspendiran, a specijalna komisija pripremila je godišnju skupštinu 1968. Ali i nova uprava, na čelu s predsjednikom Hrvojem Ivekovićem, ostala je dosljedno na pozicijama Matice hrvatske i nije popuštala, kao ni uprava izabrana 1970, na čelu s predsjednikom Ljudevitom Jonkeom, potpredsjednicima Miroslavom Brandtom i Danilom Pejovićem te glavnim tajnikom Jozom Ivičevićem. Od pojave Deklaracije pa do kraja 1971. Matica hrvatska, stjecajem okolnosti, djeluje sve više kao neformalna, ali organizirana politička opozicija jednopartijskom komunističkom sustavu, zauzimajući se za nacionalne slobode i građanska prava, a na ekonomskome polju za tržišno gospodarstvo. Matica hrvatska ima iz dana u dan sve više članova. Kao i 1930-ih godina, ona je opet postala misao i volja hrvatskoga naroda, njegov autentičan izraz. Širenju Matičinih slobodarskih ideja u politici i gospodarstvu naročito su pridonijele knjige Franje Tuđmana (*Velike ideje i mali narodi*) i Ivana Meštrovića (*Uspomene na političke ljude i događaje*), pa Šime Đodana i Hrvoja Šošića, a i Matičine periodičke publikacije, naročito njezin popularni »Hrvatski tjednik«, pokrenut u travnju 1971, pod uredništvom Igora Zidića, kojega nakon desetak brojeva zamjenjuje Vlado Gotovac, ostavši mu glavnim urednikom do prosinca 1971, kada je izašao posljednji 33. broj, dosegaajući vrlo visoku nakladu, te časopis »Kritika« (1968–1971), koji je izdavalo Društvo književnika Hrvatske u suradnji s Maticom hrvatskom, a glavni urednik bio joj je za sve vri-

jeme Vlatko Pavletić. Nakon što je na sastanku u Karadorđevu (30. studenoga i 1. prosinca 1971) i odmah zatim na 21. sjednici Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije doživjela brutalnu, nearchumentiranu, lažima »potkrijepljenu«, ali beskompromisnu osudu, Matica hrvatska je stavljena izvan zakona: njezin Upravni odbor s predsjednikom Ljudevitom Jonkeom prisiljen je na ostavku. Njezine prostorije zaposjeli su organi policije, koji su zaplijenili i njezin arhiv, a ostala pokretna imovina ogromne vrijednosti (biblioteka, umjetničke slike, namještaj i dr.) dijelom je otuđena, a dijelom predana na čuvanje Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. U prvoj polovici siječnja 1972. započeli su i policijski progoni istaknutijih funkcionara i djelatnijih članova Matice hrvatske u Zagrebu i cijeloj Hrvatskoj. Stotine ljudi bili su zatvoreni i suđeni u političkim procesima bez zakonski utemeljene optužnice i sudski dokazane krivnje, a još stotine i stotine njih bilo je proganjano i zlostavljano na različne načine, otpuštanjem s posla, sprečavanjem javnoga djelovanja, klevetama i sl.

Od tada pa do obnove Matice hrvatske, dakle punih 19 godina (1972–1990), Nakladni zavod Matice hrvatske održao se kao samostalan nakladnik i na tom polju uspješno obavljao funkciju Matice hrvatske.

Čim su se pojavile prve tendencije demokratizacije političkoga sustava i sloma jednopartijskoga političkog monopola, pokrenuta je već u prosincu 1989. inicijativa za obnovu Matice hrvatske, do čega je i došlo početkom 1990. Konstituirana je i prijelazna uprava s predsjednikom Petrom Šegedinom, a Vlatkom Pavletićem i Tomislavom Ladanom kao potpredsjednicima. Privremena uprava obnovila je Matičinu svakodnevnu djelatnost i uspostavila većinu Matičinih ogranaka diljem Hrvatske. Najzad, 8. prosinca 1990. održana je i obnoviteljska skupština, na kojoj su donesena nova Pravila Matice hrvatske, utvrđene osnovne smjernice njezina programa te izabrana nova upravna tijela: Glavni odbor, Upravni odbor i Nadzorni odbor. Odvojeno su izabrani za predsjednika Vlado Gotovac, za potpredsjednike Stjepan Babić, Šime Đodan i Dubravko Jelčić, a za glavnog tajnika Jozo Ivičević. Otada pa do danas osnovan je velik broj novih ogranaka, kojih je sada oko 130 u zemlji i inozemstvu, a znatno je povećan i broj članova radnika, kojih je sada oko pet tisuća, i to različitih struka i zanimanja, pa je u tijeku proces stručnoga organiziranja članova radnika u odjele, i u Zagrebu i u ograncima, gdje god je to moguće. Broj članova suradnika nadmašio je već i pedeset tisuća. U ratnim zbivanjima 1991/92. Matica hrvatska organizirala je i vodila široko zasnovanu permanentnu akciju skupljanja materijalne pomoći za obranu Hrvatske, kao i humanitarne pomoći za prognanike i ranjenike, te informiranja svjetske javnosti o zbivanjima u Hrvatskoj. Tisuće i tisuće dokumenata, članaka, apela, fotografija otpremjeno je iz Matice hrvatske na stotine adresa ustanova, redakcija i uglednih pojedinaca na svih pet kontinenata, čime je Matica hrvatska potvrdila svoju tijesnu vezanost za sudbinu hrvatskoga naroda.

THE HUNDRED AND FIFTY YEARS OF »MATICA HRVATSKA«

SUMMARY. A hundred and fifty years ago, in 1842, at the height of the Croatian National Revival, the »Matica Hrvatska« was founded as a literary and scientific society with the task to advance the cultural, literary and economic, and through these the political aims of the young, nationally awakened generation of Croatian citizens. Since then, the »Matica Hrvatska« left an unerasable trail in Croatian history, participating in all the fields of public life and always sharing the (tragic) fate of Croatian people. Although the most notable Croatian publisher, due to special circumstances the »Matica Hrvatska« played a prominent political role during certain periods, therefore being

suppressed by the anti-Croatian regime, its reputation among the people always getting better. Banned from 1972 till 1989, it was resurrected along with the restoration of the democratic regime, spreading its branch offices throughout Croatia and several other countries with large numbers of Croatian immigrants.